

TANSI ŞENYAPILI • “Baraka”dan Gecekonduya

TANSI ŞENYAPILI Şehir Planlama Yüksek Lisans derecesini ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden; Bölge Bilimi Yüksek Lisans derecesini Philadelphia Üniversitesi, Bölge Planlama Bölümü'nden aldı. 1971 yılından bu yana ODTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğretim üyesi. Yurtiçi ve dışında çeşitli dergi ve kitaplar da yayımlanan yazılarının yanı sıra *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu ve Gecekondu*, "Çevre" İşçilerin Mekânı başlıklı kitapları var.

İletişim Yayınları 1051 • Araştırma-İnceleme Dizisi 173

ISBN-13: 978-975-05-0297-2

© 2004 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2004, İstanbul

2. BASKI 2016, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAKTAKI RESİM İmren Erşen

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Serap Yeğen

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

TANSI ŞENYAPILI

“Baraka” dan Gecekonduya

Ankara’da Kentsel Mekânın
Dönüőümü: 1923-1960

i l e t i Ő i m

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
1923-1930 YILLARI ARASINDA	
KENT MEKÂNININ BİÇİMLENMESİ	15
Eski Kent Dokusu ve Özellikleri	15
<i>Bir Tipik Mahalle</i>	17
<i>Ulaşım Arteri Özellikleri ve Demiryolu</i>	17
<i>1920 Sonrası ve Merkez</i>	19
<i>Konut Dokusu</i>	21
<i>Farklılaşmamış Tarım Ekonomisi</i>	22
<i>Toplumsal Yaşam</i>	23
Kent Çevresi	23
<i>Bostanlar ve Bağ Dokusu</i>	24
<i>Yenişehir Bataklığı</i>	26
Yeni Yönetim Eski Doku İçinde Yer Seçiyor	29
Yeni Yönetimi Bekleyen İmar Sorunları	36
<i>Eski Kent-Yeni Kent Tartışması</i>	37
<i>Şehremanetin Kuruluşu</i>	37
<i>İmar İşlemleri</i>	39
<i>Spekülasyon Eski Kentten Yeni Kente Yayılıyor</i>	42
<i>Yenişehir'e Milletvekilleri Yerleşiyor</i>	43
<i>İmar ile İlgili Üç Sorun</i>	45
<i>1920'lerin Ortasında Kentte Ekonomik Yapı</i>	48

1925'ten Sonra Kentte Konut Dokusu.....	51
Eski Kentte Apartmanlaşma.....	51
Yenişehir'de Villalar.....	54
Memur Konutları.....	55
Eski Doku.....	57
Belediye Sınırları.....	58
Kamu Binaları.....	58
Kent Planı Yaptırma Girişimi.....	62
Jansen Planı.....	63
Ankara İmar Müdürlüğü.....	69
Konut Sorunu.....	70
1920'lerin Son Yıllarında Kamu Binaları ve Yeni Gelişmeler.....	71
Sonuç: 1923-1930 Arası Kentsel Gelişme İçinde Gecekonduların Yerini Hazırlayan Nedenler.....	73

İKİNCİ BÖLÜM

1930-1940 YILLARI ARASINDA 'BARAKALAŞMANIN'

KENT MEKÂNINDA YAYGINLAŞMASI	79
Dış Veriler.....	79
Sanayileşme Programının Ankara Kentine Etkisi.....	80
Merkeziyetçi Yaklaşımın Kentleşme Kavramı.....	81
1930-1940 Arası Mekânsal Yapı Özellikleri.....	83
Konut Dokusunda Kent İçi Farklılaşma.....	84
Kentin Mekânsal Biçimi.....	87
İmar İdare Heyeti Belgelerinde Kent.....	93
'Barakalaşmanın' Yaygınlaşması.....	94
'Barakalaşma' Mecliste.....	97
Yeni İnşaatlara İlişkin İstekler Artıyor.....	98
İmar Müdürlüğü'ne Karşı Çıkmalar Başlıyor.....	102
İlk Konut Kooperatifi Denemesi: Bahçelievler Yapı Kooperatifi.....	102
Jansen Planı Uygulama Olanakları Yitiriliyor.....	107
Geçici Parselasyon Olgusu.....	108
İmar Sınırı Genişliyor.....	109
Sonuç: 1930-1940 Yılları Arası Kentsel Gelişme İçinde Gecekonduların Yerini Hazırlayan Nedenler.....	112

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1940-1950 YILLARI, 'BARAKALAŞMA',

'GECEKONDULAŞMAYA' DÖNÜŞÜYOR	115
Dış Veriler.....	115
Dünya Savaşının Etkileri, Kalkınma Modeli Değişiyor.....	116
Tarımda Makineleşme Kırsal Yapıyı Değiştiriyor.....	117
Dış Veriler Etkisinde Ankara Kenti Yapısında Gelişme.....	119

1940-1950 Arası Mekânsal Yapı Özellikleri.....	120
Konut Dokusunda Kent İçi Farklılaşma	120
Yenişehir’de Apartmanlaşma Sürüyor	121
Yeni Bir Çözüm: Konut Kooperatifleri.....	122
Alt Gelir Grupları İçin Yeni Bir Çözüm: Gecekondu	124
Gecekondu Nüfusunu Oluşturan Üç Grup.....	125
1940-1950 Döneminde Ankara Gecekondularının Dağılımı.....	126
Altındağ	128
Yenidoğan	129
Atıf Bey.....	130
Mamak Balkeriz ve Seyran Bağları-İncesu	131
Gecekondu Sorunu Mecliste	132
5218 Sayılı Yasa	133
5228 Sayılı Yasa	136
Yasaların Eleştirisi	137
Yenimahalle Deneyimi.....	139
Konut Konusunda Alınan Diğer Önlemler	143
Saraçoğlu Örneği.....	144
Emlak ve Kredi Bankası.....	145
İmar İdare Heyeti Belgelerinde Kent	146
İmarlı Alanda Kaçak İnşaatlar	151
Gecekondu Mahalleleri İmar İdare Heyeti Belgelerinde	152
Gecekondu Mahallelerinin İmar Planları Yapılıyor	153
Kent Düşey Eksende de Yayılıyor	155
Yollar ve Büyük Projeler İçin İstimlakler Sürüyor.....	156
Gelişen Semtlerde Düzenin Korunması İçin Çaba Harcanıyor.....	157
Mücadir Alanların da Planları Yaptırılıyor.....	160
Ticaret Yayılıyor	162
Belediye Hizmetleri Yayılan ve Yoğunlaşan Kenti İzlemeye Çalışıyor	164
Sonuç: 1940-1950 Yılları Arası Kentsel Gelişme İçinde Gecekonduların Yerini Hazırlayan Nedenler	167

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1950-1960 YILLARI:

GECEKONDU SİSTEME YERLEŞİYOR	173
Dış Veriler	173
Bağımlı Kalkınmaya Geçiş	173
Dış Veriler Etkisinde Ankara Kenti	
Ekonomik Yapısında Değişme.....	176
Sektörler Arası Yeni Denge.....	177
Göç.....	178

Dış Veriler Etkisinde Konutlaşmayı Etkileyen Yasal Değişiklikler.....	180
Yeni Kalkınma Modeli İçinde Gecekonduunun Yeri.....	183
1945-1950 Dönemi: Gecekondu Ailesinin Marjinal İşlevi	183
1950-1960 Dönemi: Gecekondu Ailesinin Marjinal Olmayan Statü Kazanmasının Mekânsal Etkileri	186
Basında Gecekondu	194
Mecliste Gecekondu	202
6188 Sayılı Yasa	202
İmar ve İskân Bakanlığı Kuruluyor	204
Kentin Mekânda Biçimlenişi: İmarlı Kesim	206
Mekânda Kent İçi Farklılaşma	206
İmar İdare Heyeti Belgelerine Yansıyan İşlem Yoğunluğu	210
Yeni İmar Planı	216
Kat Yükseklikleri Artıyor	220
Konut Kooperatifleri	224
Ticaret ve İmalatın Gelişimi	227
Ulaşım, Yeşil Alanlar ve Altyapı	233
Kentin Mekânda Biçimlenişi: İmarsız Kesim	239
Sayısal Özellikler	239
Mahalle Örgütleri	241
Gecekondu Mahallelerinin Topografik Özellikleri	245
Gecekondu Mahallelerinde Bazı Mekân Standartları	248
Gecekondu Nüfusunun Demografik Özellikleri	252
Gecekondu Nüfusunun İş Kollarında Dağılımı	253
İmar İdare Heyeti Belgelerinde Gecekondu	255
Çevre Sorunları Kapsamında Gecekondu	261
Sonuç: 1950-1960 Yılları Arası Kentsel Gelişme İçinde Gecekonduların Yerini Hazırlayan Nedenler	269
TABLolar	275
EKLER	305
KAYNAKÇA	375

ŞEKİLLER LİSTESİ

1	Ankara, 1926	16
2	1923'ten önce varolan ve 1945'e dek yapılan kamu binaları dağılımı	30
3	Ankara, 1928-29	35
4	Ankara, 1929	41
5	1923-45 arasında Türk ve yabancı mimarlar tarafından yapılan kamu binaları dağılımı	49
6	Anafartalar Caddesi çevresinde 1923-50 yılları arasında apartmanlaşma	52
7	Ankara şehri imar planı	64
8	Ankara Amele Mahallesi	65
9	Çankaya Caddesi	91
10	1934-39 yılları arasında İmar İdare Heyeti'ne gelen yeni inşaat isteklerinin Yenişehir'de dağılımı	100
11	Bahçelievler Yapı Kooperatifi planı	105
12	1935-58 yılları arasında Bahçelievler'de yerleşme	107
13	5218 sayılı yasa kapsamında kalan alanlar	134
14	Yenimahalle yerleşme ve ek imar planları	140
15	Ankara, 1949	147
16	Otobüs hatları şeması, 1949	166
17	Ankara imar planı	207
18	Küçükesat semti gelişimi	214
19	Ankara'da imarlı, imarsız ve imar durumu karışık mahallelerin yıllara göre gelişimi	243
20	Ankara belediye sınırlarının değişimi	246
21	Altındağ'dan doku örnekleri	247

TABLolar LİSTESİ

1	19. ve 20. Yüzyıllarda Ankara Kentinde Nüfus Gelişimi	277
2	1927 Yılı Sanayi Sayımına Göre Ankara İlinde İşyeri ve Çalışan Sayısı.....	278
3	1926-1933 Yılları Arasında Ankara Kentinde Yapılan Bina Sayıları.....	278
4	1927 Yılında Ankara İlinde Nüfusun İş Kollarına Dağılımı.....	278
5	1932 Yılında Ankara'da Teşvik-i Sanayi Yasası'ndan Yararlanan İşyerleri	279
6	1935 Yılında Ankara Kentindeki Yapıların Kullanıma Göre Dağılımı	279
7	1935 Yılında Ankara Kentindeki Yapıların Kullanıma Göre Farklılaşması	280
8	1935 Yılında Ankara Kenti Konutlarında Oda Sayısı.....	281
9	1935 Yılında Ankara Kenti Konutlarında Konfor Durumu.....	282
10	Ankara Otomatik Telefon Abonelerinin Dağılımı.....	282
11	1937 Yılında İmar İdare Heyeti'nin Öngördüğü Arsa Büyüklükleri.....	283
12	1936-1948 Yılları Arasında Kırsal ve Kentsel Türkiye'de Kişi Başına Düşen Gelir (TL).....	283
13	1941 Yılında Ankara'da Teşvik-i Sanayi Yasası'ndan Yararlanan İşyerleri	283
14	1945 Yılında Ankara İlinde Nüfusun İş Kollarına Dağılımı.....	284
15	5218 Sayılı Yasa Kapsamındaki Alanların Özellikleri.....	284
16	Ankara Kentinde 1936-1942 Yılları Arasında Verilen İnşaat Ruhsatlarına Göre Konut Yapımı.....	284
17	Türkiye'de ve Ankara İlinde Çalışan Nüfusun İş Kollarına Dağılımı (%).....	285
18	Türkiye'de ve Ankara İlinde Çalışan Nüfusun İşteki Yerine Göre Dağılımı (%).....	285
19	Ankara İlinde Sektörlere Göre Katma Değer (%).....	285
20	Türkiye Emlak Kredi Bankası'nın Ankara ve İstanbul Kentlerinde Yaptığı Toplu Konut İnşaatları.....	286
21	Sosyal Sigortalar Kurumu'nun 1976 Yılına Değın Ankara ve İstanbul Kentlerinde Yaptırdığı Toplu Konut İnşaatları.....	287

22	1953 Yılında Ankara Kentinde Arazi Fiyatları Dağılımı.....	288
23	1951, 1952 ve 1953 Yıllarında Kentte Metrekare İnşaat Fiyatları (TL).....	291
24	1938 ve 1953 Yılları Arasında Ankara Kentinde Konut Sayıları.....	291
25	Ankara'da Bazı Örnek Konut Alanlarında Planla Önerilen ve Gerçekleşen Net Nüfus Yoğunlukları.....	292
26	1953 Yılında Ankara Kentinde İmalathane ve Ticarethane Sayıları.....	292
27	1953 Yılında Ankara Kentinde Yeşil Alanların Dağılımı.....	293
28	1950 Sayımına Göre Nüfusun Kent İçi Dağılımı.....	294
29	1950, 1955, 1960, 1965 Yıllarında İlçelerde Nüfusun Gelişimi	294
30	1981 Yılında Ankara'da İmarlı, İmarsız ve Karışık Statüdeki Mahalle Sayı ve Yüzdeleri	295
31	Ankara Mahallelerinin Kuruluş Tarihlerine Göre Dağılımı	295
32	Bazı Gecekondu Araştırmalarına Göre Mekânsal Yapı Özellikleri.....	296
33	Bazı Gecekondu Araştırmalarına Göre Göçen Nüfusun Geldiği Yerler.....	301
34	Bazı Gecekondu Araştırmalarına Göre Yaş Ortalamaları ve Kadın-Erkek Oranları	302
35	Bazı Gecekondu Araştırmalarına Göre Aile Büyüklükleri.....	303
36	Bazı Gecekondu Araştırmalarına Göre Çocuk Sayıları.....	304
37	Bazı Gecekondu Araştırmalarına göre Okuryazarlık Durumu	304

EKLER

1	Ankara Belediyesi Hudutnamesi (1926).....	307
2	1930'ların Başında Ankara Kentindeki Banka, Şirket ve Sanayi Kuruluşları.....	308
3	Ankara Kenti Yönetim Bölgeleri	310
4	İmar İdare Heyeti Belgesi	313
5	5/1,5/2 İmar İdare Heyeti Belgesi	314
6	İmar İdare Heyeti Belgesi	317
7	Bahçelievler'de Bir Örnek Parselde Değişme.....	318
8	İmar İdare Heyeti Belgesi	319
9	İmar İdare Heyeti Belgesi	320
10	İmar İdare Heyeti Belgesi	321
11	İmar İdare Heyeti Belgesi	322
12	İmar İdare Heyeti Belgesi	323
13	İmar İdare Heyeti Belgesi	325
14	1944 Yılında Mahalle Bileşimleri	326
15	1944 Yılında Merkez Belediye Örgütlenmeleri.....	330
16	1944 Yılında Çankaya Belediyesi Örgütlenmesi	331
17	İmar İdare Heyeti Belgesi	332
18	Nihat Yücel'in Yoğunluklar Konusunda Hazırladığı Rapor	333
19	İmar İdare Heyeti Belgesi	336
20	1950-1958 Yılları Arasında Ankara Kentinde Yapı Kooperatifleri.....	337
21	İmar İdare Heyeti Belgesi	340
22	İmar İdare Heyeti Belgesi	341
23	İmar İdare Heyeti Belgesi	342
24	İmar İdare Heyeti Belgesi	343
25	İmar İdare Heyeti Belgesi	345
26	İmar İdare Heyeti Belgesi	346
27	Bazı Gecekondu Mahallelerinde Bölünme Örnekleri.....	348
28	1981 Yılında Ankara Gecekondu Mahallelerinin Kuruluş Tarihleri, 1980 Nüfusları ve Eğimleri.....	350
29	İmar İdare Heyeti Belgesi	363
30	İmar İdare Heyeti Belgesi	364
31	İmar İdare Heyeti Belgesi	365

ÖNSÖZ

Kentlerin mekânsal gelişimini izlemeye yarayacak düzenli/düzgün arşivler yoktur ülkemizde. Cumhuriyet'in başkenti Ankara'nın dahi 80 yıllık geçmişinde nasıl bir mekânsal gelişim ve dönüşüm geçirdiğini belgelemek zordur.

Bu çalışma ilk kez 1984 yılında yapıldı. O sırada Ankara başkent olalı henüz 60 yıl dolmuştu. Ama, geçen 60 yıl içinde sosyo-ekonomik ve siyasal olarak yaşanan değişimler ve dönüşümlerin mekâna nasıl yansıdığına değgin (dair) tutulmuş toplu kayıt yoktu. Varolan kayıtlar dağınıktı.

Varolan kayıtları bir araya toplayarak hem o gün için, hem de sonraki zaman dilimlerinde yapılacak değerlendirmelere ışık tutacak bir belge oluşturmanın yararlı olacağı düşüncesiyle, başkentteki gecekondulaşmanın gelişim ve değişimini araştırmaya giriştim.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'ndeki öğrenciliğim sırasında bu konuda benim ve sınıf arkadaşlarımla yapmış olduğu ödevler, Prof.Dr. İlhan Tekeli, Prof.Dr. Sevgi Aktüre, Doç.Dr. Özcan Altaban gibi meslekdaşlarımla bana açtıkları kişisel arşivleri, Prof.Dr. İlhan Tekeli'nin, Ankara İmar Müdürlüğü'nün dağıttığı arşivini bölüm arşivine getirerek yarattığı zengin kaynağa

ve erişebildiğim diğer değerli akademik çalışmalar ve kaynaklara dayanarak “*Ankara Kentinde Gecekondu Gelişimi: 1923-1960*” başlıklı çalışma ortaya çıktı. 1985 yılında Kent-Koop çalışmayı bastı. O günün basım teknolojisi bağlamında çalışmanın eki olan 43 harita ve grafik kitaptan ayrı bir dosya içinde basıldı. 1986 yılında çalışma Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü’nü aldı.

Aradan geçen süre içinde Ankara’nın mekânsal gelişimiyle ilgili çeşitli dönemleri anlatan değerli akademik, biyografik ve edebi çalışmalar basıldı. Dolayısıyla, çalışmamı yeniden ele alarak gözden geçirmek, yeni kaynaklar katarak genişletmek istedim.

Böylece elinizdeki kitap ortaya çıktı.

Bu kitabın basımında sayın Tanıl Bora’nın çok emeği geçti; sabrına ve basımla ilgili yönlendirmelerine teşekkür ederim.

TANSI ŞENYAPILI

BİRİNCİ BÖLÜM
**1923-1930 YILLARI ARASINDA
KENT MEKÂNININ BİÇİMLENMESİ**

Eski Kent Dokusu ve Özellikleri

1923'te Cumhuriyet ilan edildiğinde, Ankara kenti kale eteklerinden başlayıp batıda bugünkü Atatürk Bulvarı, güneyde ise tren yoluna dek uzanarak yaklaşık 140 hektarlık bir yerleşme alanını kapsıyordu. Kentin bu yıllarını 1926 tarihli, 1/4.000 ölçekli haritadan okumak olanaklıdır (Bkz. Şekil 1). Bu haritanın 1921 yılında kente gelen askeri haritacıların çizdiği haritaya yapılan eklemelerle elde edildiği varsayılmaktadır. Şekil 1'e göre kent, 978 m. yükseklikteki tepede yer alan kale ve ona bitişik 5 hektar kadar bir alana yayılmış olan Hisar Mahallesi'nde odaklanarak tepenin batı ve güneyindeki yumuşak eğimler üzerine yayılmıştı. Kalenin güneyine inen sırtın üzerinde Atpazarı, Koyunpazarı, Samanpazarı gibi hayvan ve tarımsal ürün pazarlarının yanısıra yerleşmenin eski mahalleleri yer alıyordu. Batıda ise Kızılbey, Hatuniye, Hacı Doğan gibi mahalleler vardı.

Kalenin doğu ve güneydoğusundaki mahalleler yönetim açısından Yukarıyüz'ü oluştururken, batıda kalan kesim Aşağıyüz denilen yöreyi oluşturuyordu (S. Kandemir, 1932). Bu yörelerin alt bölümleri de karakol örgütlenmesine göre ayrılmıştı. Yerleşmenin kuzeyi sert bir eğimle dar bir vadi oluşturarak

Şekil 1. Ankara, 1926.

Bentderesi'ne iniyordu. Bu sırtın üzerinde 19. yüzyılda debbağların yer aldığı Tabakhane Mahallesi vardı.¹ Kuzeye doğru yeniden yükselen arazi üzerinde Hacı Bayram ve İsmet Paşa mahalleleri yer alıyordu. Kalenin doğusu ise oldukça dik bir eğimle Hatip Çayı'na iniyordu.

Şekil 1'de izlenen büyük mezarlıkların, yerleşik alanın dışında yer aldığı düşünülürse, kentin 19. yüzyılda kapladığı alanın sınırlarının bu mezarlıklar olduğu söylenebilir.² Mezarlıkların çevresi de, izlendiği gibi ekili alanlar ile çevrilidir. Bu sınırlar içine, tepenin konturlarına göre biçimlenmiş ve niteliğini, organik enerjiye dayanan bir dolaşım sisteminin tanımla-

1 19. yüzyılda Ankara kentinin mekânsal yapısını ekonomik yapıya bağlayarak açıklayan bir yaklaşım için Bkz. S. Aktüre, 1978.

2 19. yüzyılda Ankara kentinin bilinen haritası 1938 yılında General von Moltke'nin kurmaylarından Binbaşı von Vincke tarafından yapılmıştır (Bkz. Ek 1). 1914 tarihli Karl Baedeker haritası ise (Bkz. Şekil 3) von Vincke haritasından basitleştirilerek yapılmıştır.

dığı, karmaşık ve dolambaçlı bir yol ağı yerleşmişti. Bu yol ağı 1926 tarihli haritada izlenmektedir (Bkz. Şekil 1).

Ortalama 2,5-3 hektarlık alan kaplayan mahalleler bu sokak dokusu üzerinde yoğun (200-250 kişi/ha.) bir konut dokusu oluşturuyordu. Mahallelerin odaklandıkları noktalar, sokakların birleştiği uçlarda oluşan ufak meydanıklar ve buralarda yer alan camiler ve çeşmelerdi. Su kıt olduğu için çeşmelerin dağılımı harita üzerinde belirtilecek kadar önem taşıyordu. Şekil 1'de konut dokusunun sık sık üç yolun birleşmesinden oluşan üç köşeli meydanıklarla kesildiği görülüyor. Yol dokusu ve meydanıkların bazıları Şekil 1'de izleniyor.

Bir Tipik Mahalle

1920'lerin başında bu doku içinde tipik bir mahalleyi (kalenin güneyinde Hamam Arkası Meydanı-bugünkü Hamamönü-yanında yer alan Tacettin Mahallesi) Yakup Kadri Karaosmanoğlu anlatıyor (Y.K. Karaosmanoğlu, 1935). 1923 yılında Ankara'ya gelen Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay ile birlikte Hamam Arkası Mahallesi'nde üç katlı, eski hımış bir konutu kiralamıştır. Karaosmanoğlu'nun *Ankara* isimli romanında anlattığı Tacettin Mahallesi, kuşkusuz yazarın bu yıllardaki gözlemlerine dayanıyor. Yazara göre, Tacettin Mahallesi Eski Kentin tipik yapısı olan kiremit damlı, tahta kepenkli, iç avlulu, kerpiç, tek ve iki katlı konutlardan oluşuyordu. Böyle bir konutu, sahipleri ile paylaşan roman kahramanı İstanbullu hanım, avludaki pis kokulu tuvalet ve açıktaki bir oluktan akan bulaşık sularından yakınır. Mahallenin çamurlu, su birikintileri ile dolu, döşemesiz sokaklarından gündüz serbest bırakılan ve kentin çevresinde otlayan hayvanlar akşamları döner ve konutların altındaki ahırlara kapatılır.

Ulaşım Arteri Özellikleri ve Demiryolu

Kent içinde en önemli ulaşım arteri eski merkez bedesten ile batıda perakende ticarete yoğunlaşan Karaoğlan Çarşısı ve güneyde toptan ticarete yoğunlaşan Atpazarı-Samanpazarı-

Koyunpazarı çarşılarını birleştiren bağlantı idi (Bkz. Şekil 1). 1915 yılında çıkan büyük yangın bugünkü Işıklar Caddesi ile Çıkrıkçılar Yokuşu arasını ve Saraçlar Çarşısı'nı da yakarak güneye değin genişlemişti. Bu yangında bedesten ile kalenin batı eteklerinde yer alan Ermeni ve Rum mahalleleri de yanmıştır. Bu büyük yangın yeri Şekil 1'de kalenin batısında 'harik alanı' olarak işaretlenmiştir. Yangın söndürme işlevinden sorumlu olan tulumbacı örgütü, sık ve kerpiç konut dokusunda çıkan yangınları zaten kısıtlı olan su arzı ile denetleyemediğinden bu yangınlar yerleşmeye büyük zarar veriyordu. 1915 yangınından sonra bedesten önemini yitirince, kendi içinde, ticaretin türü ve yöneldiği müşteri açısından farklılaşan iki çarşı, yangın yerinin güneyinden geçen bugünkü Anafartalar eksenini üzerinden birleşme eğilimi gösterdi.

19. yüzyılın ikinci yarısında mekânsal yapının gelişmesini ve bu gelişmenin yönünü etkileyen en önemli öge 1889'da kente ulaşan İstanbul-Bağdat demiryolu olmuştur. Eski Kentin batısında bir istasyon ile ana girişini yapan demiryolu yerleşmeye güneyde değerek geçiyordu. Bu durum kentin batıya ve güneye sarkmasına neden olmuş, konutlarla birlikte özellikle Karaoğlan-Balıkpazarı çarşıları batıya, bugünkü Ulus Meydanı'na yönelmişti. Ulus Meydanı ile istasyon arası bataklık olduğu için kent daha batıya inememiş, istasyondan gelen yol bu noktada kente bağlanmıştı. Bu yol, Falih Rıfki Atay'a göre '...iki taraflı bir bataklıktan, ağaçsız bir mezarlıktan geçerek kente gelen dar ve tozlu bir patika' idi (FR. Atay, 1980).

Bu yolun güneyinde kalan alan, İncesu'nun taşkın alanı olduğundan yazın bataklık kışın da toz içinde kalırdı. Halkın, Kanlıgöl adını verdiği ve bugün Gençlik Parkı olarak bilinen bu alanda yabani ördek bile avlandı, avcılarının silah seslerinin kentten duyulduğu söylenirdi (H.V. Velidedeoğlu, 1983). Burası kent için sıtma kaynağı idi. Nitekim 1919'da daha sonra sözü edilecek olan Taş mektebe öğrenci olarak gelen Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Halide Edip Adıvar, birçok Ankaralı gibi sıtma kapmışlardı. Ankara Palas ve İkinci Meclis binalarının olduğu yerler boş alanlardı. Burada, kâgir, ufak bir silah deposu vardı.

O dönemde Taşhan Meydanı adı verilen Ulus Meydanı toprak bir meydancıktı. Eski dönemlerde burada infazlar gerçekleştirilirdi. Bugünkü Sümerbank binasının yerinde, 19. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olan Taşhan ortasında avlu olan 45-50 m. uzunluğunda iki katlı bir bina idi. Ortasındaki fiskiyeli havuzda hayvanlar sulanırdı. Üst katta ise konuk odaları vardı. Taşhan'ın önünde Meşrutiyet Oteli, karşısında bugün anıtın durduğu yerde, 'darümuallimin' (öğretmen okulu) binası vardı. Binanın önü 'viranelikti', içinde bir han harabesinin yıkık duvarları kalmıştı. Ulus iş hanının olduğu yerde ise bir nalbant dükkânı ile bir de arabacı dükkânı vardı. Karşıda ise Millet Bahçesi yer alıyordu. Ziraat okulu bu bahçeye on kadar akasya dikmişti. Ortada küçük bir havuz ve bir de ahşap tiyatro binası vardı (Ş. Erdoğan, 1965). İstasyondan gelen yolun Taşhan'a vardığı yerde, Millet Bahçesi'nin karşısında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptırdığı inşaatı tamamlanmamış bir bina bulunuyordu.

1920 Sonrası ve Merkez

Şekil 1 üzerinde Eski Kentin, bugünkü Atatürk Bulvarı'nın geçtiği izin güneyine taşıdığı, özellikle Kızılbey Mahallesi ve mahallenin merkezi olan Kızılbey mescidi ve türbenin bugünkü bulvarın batısında kaldığı izleniyor. Bu yıllarda istasyon-kent arası en önemli bağlantının, güneyde demiryolu yakınından geçerek toptancı pazarı Samanpazarı-Koyunpazarı ile istasyonu bağlayan İstasyon Caddesi olduğu varsayılabilir. Bu yol tarımsal ürünlerin kent pazarlarına getirilmesi için de kullanılıyordu. 1926 tarihli haritada İstasyon Caddesi'nden ayrılan İstanbul-İzmit yolundan Kızılbey Mahallesi'ne bir giriş görünmekte, Taşhan Meydanı'ndan da aynı mahalleye bir giriş izlenmektedir. Ancak bu girişler mahalle dokusu içinde kaybolmakta, açık bir birleşme göstermemektedirler. 1926 tarihli haritada izlendiği gibi, daha sonraları 1925'te açılan bulvar, Kızılbey Mahallesi'nin ortasından geçmiş ve mahallenin ağırlık merkezi olan türbe ve mescidi yerleşmeden ayırmıştı.

Kentin güney kesiminin merkezi Atpazarı ve Samanpazarı-Koyunpazarı idi. Koyunpazarı'nın Ankara'nın ticaret merkezi olduğu, buradan Atpazarı düzlüğüne dek uzanan yokuşta sağlı sollu 20-25 kadar han olduğu ve köylerden alışveriş için gelenlerin bu hanlarda kaldığı iletilir (Ş. Erdoğan, 1999). Atpazarı düzlüğünde nalbantlar toplanmıştı, güneydeki Samanpazarı, Koyunpazarı ve kağınpazarında ise saman, tahıl, hayvan ve odun ticareti yapılırdı. Çevre köylerden buğday ve arpa getirilip buradaki tüccarlara satılır, buradan at arabaları ile istasyona taşınırdı. Gene burada köylülere kredi ile satış yapan dükkânlar vardı. Arada, her türlü mal satan aktarlar da yer alıyordu.

Gene bu alanda bezzaz, urgancı, semerci, kaba tuzcu, nalbant, testici, nalbur, keçeci, tiftikçi, palacı, çuhacı ve yemenici esnafı vardı. Kalenin güney kesiminde, Tahtakale'de ise Aşağıyüz'ün çerçi, bezzaz ve kavafları ile birlikte meyhane ve kahveler yer almıştı. Çıkrıkçılar Yokuşu'nda ise çeyiz sandığı yapımcıları, tabutçu ve düvenciler vardı. Kuzeyde Hacı Bayram Mahallesi'ne ise sofçular yerleşmişti (Ş. Erdoğan, 1965). Bu kesim tarımsal bir alanın ürününü toplayıp karşılığında toptan ve perakende ticaret ile tarım araç ve gereçleri hizmeti sunan tipik, farklılaşmamış bir sanayi öncesi çarşısıdır.

Daha çok zenginlerin alışveriş yaptığı Karaoğlan-Balıkpazarı çarşısı ise bugünkü Anafartalar çarşısı ile belediye binasının olduğu kesimi kapsıyordu. Bu çarşılar daha çok perakende tüketim mallarında özelleşmişti. Örneğin, genelde Ermeni esnafın işlettiği kuyumcu dükkânları bu kesimdeydi. Ancak, Falih Rıfkı Atay, '*Çarşı o kadar iptidai idi ki, küçük bir masanın üstünü aynı çeşit bardak ve tabakla donatmazdık*' diyor (F.R. Atay, 1980). Aynı yargıyı başka kaynaklar da paylaşıyor.

Bu kesimin güneyinde, Ulucanlar'da semtlere göre farklılaşmış kahveler vardı. Daha güneyde, Hamamönü-Cebeci arasında Hamit tarlası adı verilen ve bayram yeri olarak kullanılan büyük bir açıklık vardı. Daha batıda Erzurum Kapı, Tacettin Mahallesi ile Hacettepe arasında tarikat erbabı otururdu. Mukaddem Mahallesi yakınında Namazgâh ise en önemli dinsel toplantı yeri idi. Toplu cuma namazları burada kılınırdı. Karşı-

sı ise mezarlıktı. İtfaiye Meydanı, o günkü adı ile Hergele Meydanı büyük bir düzlüktü. Sabahları büyükbaş hayvanlar burada toplanıp dağılırdı, eskiden deve kervanları da buradaki düzlükte konaklardı (Ş. Erdoğan, 1965). Bugünkü Türk Hava Kurumu, Radyo Evi, Olgunlaşma Enstitülerini içine alan saha mezarlıktı. Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi'nin olduğu alan da Hıristiyan mezarlığı idi (Ş. Erdoğan, 1999).

Konut Dokusu

Konut dokusu, genelde tek ve iki katlı kerpiç konutlardan oluşuyordu. Bu konutlar, konturlara göre biçimlenmiş dar yol ağının çevresinde sıkışık bir biçimde yerleşmişti. Daha önce sözü edilen meydancıklar, yalnızca, birleşen sokak genişliklerinin oluşturduğu aralıklardı. Konut çıkmaları yolların üst kesitlerini daha da daraltıyor, konut dokusunu, görüntüsel olarak kesintisizleştiriyordu. Bu doku içinde bazı yerli zengin tüccarlar ile genelde Hıristiyan tüccarların büyük konakları vardı. Demiryolunun gelişinden sonra bu konaklar daha çok batı yüzde görülüyor.

Değişik bir konut dokusu, 1926 haritasında doğudaki Boşnak Mahallesi'nde izleniyor. Bugün Sakarya Mahallesi adını taşıyan bu yörede, 1896'da Sultan Hamit miri arazinin bir kısmını 60 kadar arsaya ayırarak Boşnak göçmenlere vermiş ve onlar da bu alana tek katlı, çift eğimli, kiremit damlı konutlar yapılarak yerleşmişlerdir (A. Düren, 1972, ileten E. Acar, 1975).

Kentin altyapısı tam kurulmamıştı. Elektrik saat 22'de sönmüyordu (N. Uzgören, 1983). Konutlarda su yoktu. Su mahalle çeşmelerinden elde ediliyordu. Aynı biçimde, pis su akıtma şebekesi de yoktu. Bu nedenle konutlarda yemek pişirme, hazırlama ve su ile yapılan temizlik işleri iç avlularda sürdürülüyor, pis sular akıtılmadığı için avluda ve bu suların taşıdığı sokaklarda çevre kirlenmesine yol açıyordu. Bu avlularda fosseptik çukurlarına bağlı tuvaletler ve hayvanların barındığı ahırlar da vardı.

Farklılaşmamış Tarım Ekonomisi

Çarşılarda olduğu gibi, konut dokusu da farklılaşmamış bir tarımsal ekonomiyi mekâna yansıtır. Kente giren gelirin belli tüccarların ellerinde toplandığı açıktır. Bu artı gelir, konak türü yaşantıya yansırken, geçim düzeyi çevresinde bir standart tutturabilen kent halkı kerpiç dokuda yaşamını sürdürüyordu. Kuşkusuz, yaygın, çeşitlenmiş ve hatta mekânda, sürdürdüğü ticaret biçimi ve yöneldiği müşterinin alış gücü açısından farklılaşmış kent çarşılarının varlığı bu konut dokusuna yansıyan ekonominin ürünü değildir. Daha çok çevreden, Ankara ovasından toplanan ürünün toplama ve dağıtımından doğan ve belirli yerli-Hıristiyan ama daha çok Hıristiyan tüccarların elinde toplanan bir artı gelirin anlatımıdır.

Bu nedenle kentte tarım ile uğraşan nüfusun yanısıra bir de esnaf-tüccar nüfus daima varolagelmiştir. Ankara kentini, tek boyutlu ekonomilerin biçimlendirdiği diğer Anadolu kasabalarından ayıran özellik; kentin onlara oranla daha yaygın konut dokusunu ve çarşılarını açıklayan, aileleri geçim düzeyi altına inmekten kurtaran, ticaret gelirlinin belli ellerde toplanmasının yanısıra konutlarda da farklı sektör gelirlerinin birleşebilmesi idi. Ancak 19. yüzyılda tarım ve ticaret gelirleri nüfus ile belirli bir dengeyle ulaşmıştı. Kentin bu yüzyıl içinde nüfus ve gelir açısından fazla bir büyüme göstermemesi bu dengeyi sergilemektedir (Bkz. Tablo 1).

1920 öncesi kent ekonomisi tarım ürünleri ve ticaretine dayanıyordu. İmalat sektörü ise gıda maddeleri ve inşaat sektörlerinde çoğu da aile işletmesi olan ufak işyerlerinden oluşuyordu. Demiryoluna ilişkin bir-iki tamir atölyesi de vardı. Savaşın Orta Anadolu'ya kayması ile birlikte başlangıçta İstanbul'dan Eskişehir'e gelen silah tamir atölyesi Ankara'ya taşındı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise kentin ekonomisine devlet eli ile gelişen bir silah sanayii eklendi.

Toplumsal Yaşam

Dönemin sosyal yaşamı ise romanlar ve anılardan izlenebiliyor. Yerli halk kente yeni gelen grupları ve getirdikleri yeni yaşam biçimini yadırgıyordu. Falih Rıfkı Atay, yerli halkın kendilerine '*yaban*' dediğini ve arsa almak üzere pazarlık yapmaya kalktığı bir köylünün dilini hiç anlamadığını iletiyor (F.R. Atay, 1980). Yine Atay'a göre '*yerli halk devletin kalkıp gitmeyişiinden memnun değildir*' (F.R. Atay, 1980). Atay bu davranışı yabancıların gelişinin yaşamı pahalılaştıracağı kaygısına bağlıyor. Benzer bir tepkiyi Yakup Kadri Karaosmanoğlu iletiyor (Y.K. Karaosmanoğlu, 1935). *Ankara* romanında, Tacettin Mahallesi halkı İstanbullu çiftin yaşantısından tedirgin olur ve konut sahibi onları konuttan çıkartmak için bir atılımda bulunur. Sosyal yaşamdaki bu ikilem mekânsal yapıya da yansımıştır. İleride de değinileceği gibi, kente yeni gelen gruplar eski dokuya girmek ve eklenmek yerine kendilerine yeni bir yerleşme kurmuşlardır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında aileler içe dönük yaşam sürerler, ev ya da kır gezmelerine gidilirdi. 1930'lu yıllara doğru kentte özellikle erkeklerin gittiği lokantalar, kahveler açıldı. Ankara Palas genelde üst kademe bürokratların buluşma yeri, o yıllarda üst kademe sosyal gruplar için kentin en önemli eğlencesini oluşturan baloların mekânı idi. Taşhan en önemli konaklama noktasını oluşturuyordu. Bunlara ek olarak Anafartalar Caddesi üzerinde Kuyulu Kahve, Merkez Kıraathanesi, Zeybekler Barı, bir muhallebici ve Fresko'nun Barı açılmıştı. Taşhan'da da bir pastahane vardı. Dışkapı yönünde Çankırı Caddesi üzerinde Merkez Lokantası, meclis binasının yanında Kemal'in Lokantası, meclis binasının karşısında Millet Bahçesi, arka sokakta Çiçek Bahçesi vardı. Kentte kadın nüfusunun gidebileceği çarşılar, sinemalar daha sonraları açıldı.

Kent Çevresi

Kent çevresi üç akarsuyun oluşturduğu ovalar, vadiler ile tepe ve ufak derelerden oluşan bir topoğrafya gösteriyor. Kent deği-

şik yükseklikleri olan arızalı bir yapı üzerindedir. En alçak kot istasyon civarında 850 m. dolayındayken, Çankaya, Dikmen, Keçiören, Etlük tepeleri 1.100 m.'yi aşan kotlardadır. Ayrıca, Hıdırlık, Aktaş ve Kale tepesi gibi tek tek ufak ve yüksek tepeler de vardır. Kentin çevresini oluşturan üç ana vadi, Kayaş, İncesu ve Çubuk'un içinden akan Hatip, İncesu ve Çubuk çayları Akköprü civarında birleşerek Ankara Çayı'nı oluşturuyorlar. 1222 yılında yapılmış olan Akköprü kent açısından önemli bir noktadır. Kenti İstanbul-İzmit doğrultusuna bağlayan karayolu bu köprüden geçtiği için hacca ve askere giden gruplar bu köprüden uğurlanıyordu ve karşılanıyordu.

Bostanlar ve Bağ Dokusu

Bu az engebeli arazi üzerinde kentin en yakın çevresinde bostanlar vardı. Bunlar, batıda Bentderesi'nin geçtiği sulak alandaki Soğukkuyu ve Kazıkıçı bostanları yöresinde, bir bölümü ise Cebeci'den Kayaş'a giden Hatip Çayı vadisinde toplanmıştı. Bostanlar, çayların suyu ile sulanırdı. Çaylarda ayrıca hayvanlar da sulanır, kadınlar çamaşır yıkardı. Kentin çevresindeki ikinci halkada ise, iki büyük bağ yöresi vardı. Ankara'nın tarihine ilişkin yazılı kaynakların çoğu bu bağlardan ve bağ konutlarından söz ediyor.

1900 yılına ait Ankara Vilayet salnamesi 20. yüzyılın başlarında Ankara çevresinde 10.000 kadar bağ konutu olduğunu bildiriyor. Kentin doğu ve batısı İncesu ve Hatip çaylarının taşkın alanını oluşturduğundan buralarda zaten bağ dokusu yoktur. 1920'lerde çevredeki bağ konutlarının 2.000 dolayında olduğu ileri sürülebilir. Yenişehir düzlüğünden sonra güneyde su basman alanından kurtulan Dikmen, Kavaklıdere, Esat tepelerine doğru bağların başladığı izlenir. Kuzeyde de bağlar, Çubuk ve Ankara çaylarının su basman alanının hemen eteklerinde, Keçiören, Etlük, Kalaba tepelerinde yoğunlaşmıştır. Ankara çevresindeki bu bağ dokusu iki ayrı bölümde toplanabilir (Ş. Erdoğan, 1965):

Çankaya Kesimi

- Dikmen
- Küçük Ayrancı
- Büyük Ayrancı
- Büyük Esat
- Frenküzü
- Kavaklıdere
- Balgat
- Öveç yatağı
- Çengi kayası
- Davulcu tepesi
- Samanlık
- Balkeriz
- Tuzluçayır

Keçiören Kesimi

Keçiören Bölümü

- Çoraklık
- Kızlarpınarı
- Cevizlikır
- Aktepe
- Kubbeli
- Hacıkadın
- Toklu
- Mecidiye
- Danişment
- Güllükaya
- Deliktaş

Etlik Bölümü

- Ayvalı
- Kurtini
- Eğlence
- İncirlik

Bir ya da iki dönüm bağ, meyve ağaçları ve bostanlardan oluşan bu ufak çiftliklerde kümes ve küçükbaş hayvan da besleniyordu. Bu çiftlikler aileler için kuşkusuz önemli bir ekonomik kaynak oluşturuyordu. 1861 yılında Ankara'ya gelen Georges Perrot'a göre Müslüman, Hıristiyan tüm Ankaralıların kent dışındaki tepelerden birinde 'bağ' dedikleri konutları vardı (G. Perrot, 1864, ileten *Yurt Ansiklopedisi*, 1982).

Zengin Rumların doğu kesiminde villaları vardı. Bu tepelerde su oldukça kıt olduğu için villalara su taşınyordu. Perrot, kendisinin Büyük Esat taraflarındaki bağları beğendiğini belirterek, bu kesimde küçük boğazların dibinde kavak ve söğüt ağaçlarının yağmur sonrası oluşan küçük derelerin yerini gösterdiğine değiniyor ve Avrupalı zengin tüccarların burada yerleştiğini ekliyor. Bağda kalma süresi üç aydı. Nisan sonu ya da mayıs başında gidilip hava çok sıcak olduğu ve bu bağlarda da fazla sayıda ağaç olmadığı için haziran ortasında dönülüyor, eylül ortasında yeniden bağa çıkılıp ekim ortasına dek kalımı-

yordu (G. Perrot, 1864, ileten *Yurt Ansiklopedisi*, 1982). Bu bağlara ulaşım hayvan sırtında ve hayvanların çektiği arabalar ile yapılıyordu. Yollar ise bu tür bir akımın arazinin konturları ve ekili alanların mülkiyet sınırlarına göre dolaşarak açtığı izlerden oluşuyordu.

Vehbi Koç da anılarında 1920'lerde 'Zengin, fakir her ailenin bağa çıktığını' iletiyor (V. Koç, 1973). Falih Rıfki Atay 'Ahalinin yemiş ve gölge için bağlarda ağaç diktiğini' anlatıyor (F.R. Atay, 1980). Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun kahramanları Etlik'te böyle bir bağı ziyaret ediyorlar (Y.K. Karaosmanoğlu, 1935). Bu bağ, yeni hükümetin milletvekillerinden birine aittir. Tacettin Mahallesi'nden bağa yaylı bir araba ile kır yolları, dereler ve tepelerden geçerek varılıyor. Milletvekili, yolların çok kötü olmasına karşın bağın temiz havası ve suyu için orada oturduklarını söylüyor (Y.K. Karaosmanoğlu, 1935).

Dikmen köyü tarafında, Çaldağ'ın kuzey yamaçlarında yer alan bağlarda Rumlar yaşıyordu. Bu kesimde Büyük ve Küçük Ayrancı'da, Yukarı ve Aşağı Öveçler'de, Çal ve Çataklı bağlarında güzel köşk ve bahçeler vardı. Çankaya kesiminde ise Türkler oturuyordu. Kuzeyde Bağlum Dağı güney yamaçlarında, Çubuk Çayı kenarındaki Keçiören ve Etlik bağlarında Hıristiyanlar çoğunlukta idi. Doğuda Kayaş Vadisi üzerinde yer alan Mamak birkaç konutlu bir köy idi. Aynı vadi içinde, kentten 10 km. kadar uzakta yer alan Kayaş da, bağlar ve bahçeler arasında tarımsal bir yerleşme idi.

Yenişehir Bataklığı

İncesu Deresi'nin taşkın alanı içinde kalan bugünkü Yenişehir bataklığı ve Çankaya bağlarına değin boş bir alandı. Sıhhiye tarafı ise çukur bir ova bölümü ile hafif eğimli yamaçlardan oluşuyordu. Bu alan kısmen tarla ve otlak olarak kullanılıyordu. Şeref Erdoğan, bu alanda yalnızca bugünkü Genel Kurmay Başkanlığı binasının olduğu yerde rejî memurlarından Salomon Efendi'nin ahşap bir konutu ve önünde de cılız bir ağacı olduğunu bildiriyor (Ş. Erdoğan, 1965). Nitekim Atatürk

27 Aralık 1919'da kente geldiğinde Dikmen'de Kızılyokuş'tan inen kortej bu konutun önünde durmuş, Atatürk otomobilinden inmiş ve seymenler burada bir dana kurban etmişlerdir (Ş. Erdoğan, 1965). Bugün Genel Kurmay binasının önündeki refüjdeki anıtta Atatürk'ün bu noktada Ankaralılar tarafından karşılandığı yazılıdır.

Bu çevre içinde Atatürk'ün Çankaya'da yer seçmesi kuşkusuz kente yeni bir yönelim eksenini vermiştir. 1919'da, yanında bir heyetle Ankara'ya gelen Atatürk, Keçiören yolu üzerinde bir tepede İttihatçılar zamanında 1908'de ziraat okulu olarak yaptırılan iki katlı taş binaya yerleşmişti. Binanın yanında bir numune çiftliği ve yapıları vardı ki, heyet üyelerinin bir bölümü, örneğin Halide Edip Hanım burada kalıyordu ancak çoğu kez yemekler karargâh olarak kullanılan ana binada yeniyordu. Yunus Nadi anılarında bu binayı anlatıyor (Y. Nadi, 1955). Binanın iki katının da ortasında birer koridor ve çevresinde odalar vardı. Girişteki odalardan birisi kalem, diğeri şifre odası, bir diğeri de telgrafhane olarak kullanılıyordu. Üst katta ise yatak odaları vardı. Atatürk ile birlikte Recep Peker ve Dr. Refik Saydam da bu katta kalıyorlardı (Y. Nadi, 1955). İlk meclis hazırlıklarının yapıldığı bu binaya sonradan kat eklenmiştir. Bugün ise Meteoroloji Enstitüsü olarak kullanılıyor.

1923'te meclis açıldığında Atatürk, garı yapan Almanların burada inşa ettikleri ufak kâgir binalardan birine geçti. Atatürk, bugün müze olarak korunan bu binanın üst katında kalıyor, alt katını ise çalışma mekânı olarak kullanıyordu. Atatürk'ün Çankaya'ya geçişini ise Şeref Erdoğan, Ademzade Ahmet Bey'in anılarından aktararak anlatıyor (Ş. Erdoğan, 1965). Aktarılan anıya göre, 1923'te Ankara'nın eşrafından Bulgurluzade Mehmet Efendi, Kasapoğlu adında zengin bir Ermeni'nin 20-30 yıl önce Çankaya'da yaptırdığı bir bağ köşkünü Milli Emlak'ten satın almıştı. Bir yemek sırasında Atatürk Ademzade Mehmet Efendi'ye, Etlik ve Keçiören taraflarını gezdiğini, oralarda da güzel bağlar olduğunu ancak kendisinin Çankaya tarafında yerleşmek istediğini söyler. Ademzade ise Çankaya tarafındaki bağ konutlarının düzensiz, ahşap yapılar olduğunu

nu, Paşa'ya göre bir konut olmadığı yanıtını verir. Birkaç gün sonra bir toplantı sırasında Vali Yahya Galip Bey, Atatürk'ün bir bağ satın almak istediğini belirterek Bulgurluzade'ye Milli Emlak'e ödediği 9.000 liranın verilmesini ve bağın satın alınmasını önererek *'Paşayı kaçırmayın, size komşu olsun'* diye ekler (Ş. Erdoğan, 1965). Konutta bir süre tamirat yapılmış ve çevresi düzeltilmiştir.

Feridun Fazıl Tülbentçi, 1924'te Çankaya'daki konut tamir ettirildiğinden Atatürk ve Latife Hanım'ın gerideki bir tepede yaverlere ayrılmış olan üç odalı, tek katlı yazlık bir binaya geçtiğini ve kendisine bir haber getirmekte olan Katibi Umumi Hasan Rıza Soyak'ın, Paşa'yı, yanında Latife Hanım ve birkaç arkadaşı ile birlikte, köşkün çevresinden attığı kayalara nezaret ederken bulduğunu iletiyor (FF Tülbentçi, 1955).

Atatürk'ün Çankaya'ya yerleştiği 1923 yılında bu tepeye çıkan düzgün bir yol yoktu. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun ilettiğine göre varolan yol bağların ve hendeklerin içinden geçen, ara ara izi bile kaybolan toprak bir kır yoluymuştu. Kavaklıdere'den sonra dik bir yokuşa dönüşen bu yolun iki tarafında ağaçlıklı bağlar ve kerpiç bağ konutları vardı (Y.K. Karaosmanoğlu, 1935). Falih Rıfkı Atay da *'Atatürk'ün konutuna giden yol denilebilecek bir şey'* olmadığını, eski halkevinin bulunduğu tepe eteklerinden Çankaya sırtlarına kadar *'bozulmuş bağlar, asma kütükleri ve yabani gül fidanları arasından sarsıla sarsıla'* geçerek gittiklerini anlatıyor (FR. Atay, 1980). Bu yıllarda çevredeki bu yolların durumunu gene Atay'ın bir anısından çıkartmak olanaklıdır. 1923'te Ankara'ya gelen yazar kentte geçirdiği ilk kış mevsiminde, Çankaya'ya çıkan yolun bir *'dere aşırı sırtında'* oturan Ruşen Eşref'in konutuna konuk gittiğini ve konuklar otururken yağın kar nedeniyle iki gün ve iki gece konuttan çıkamadığını anlatıyor (FR. Atay, 1980).

Kentin çevresinde, Atatürk'ün içinde yer seçerek kent gelişmesini yönlendirdiği bağ dokusunun da dışında, kente yakın olup tarım yapan köyler vardı. Bu köyler Solfasol, Pasaklar, Bağlum, Yakupaptal, Kıbrıs, Yakacık, Yuva, Susuz, Kayaş, Ne-